

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): ένας επανησιακός σύνδεσμος

**ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ Η' ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΠΑΝΙΟΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ**

ΤΟΜΟΣ IV Β

ΑΘΗΝΑ 2009

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης*

Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): ένας επιανησιακός σύνδεσμος

Ο Αντώνιος Παναγιώτη Φατσέας μοίρασε τη ζωή του ακριβοδίκαια στην Επτάνησο, ως το 1848 και στην Ελλάδα, ως το θάνατό του¹. Γεννήθηκε στις 9 Νοεμβρίου 1821 στα Φατοάδικα Κυθήρων και στα πέντε του χρόνια ορφάνεψε από πατέρα. Η μητέρα του, το γένος Μαυρομμάτη, ξαπαντρέφτηκε στα επτά του χρόνια και τότε ανέλαβε την προστασία του ο άκληρος θείος του Αντώνιος Φατσέας, εφημέριος του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Τέλειωσε

* Ο Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης είναι Ιστορικός, Διευθυντής Ερευνών ΕΙΕ.

1. Η κυριότερη βιβλιογραφία για τον Φατσέα είναι σημειωμένη στα δημοσιευμάτα μου: «Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): οι ιδεολογικές του αναζητήσεις», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών Γραμμάτων, Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, Παρατηρητής*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 161-170 και «Η Βιβλιοθήκη του Αντωνίου Φατσέα και η τελική απόρριψη», *Η Σχολική Βιβλιοθήκη τον 19ο αιώνα. Η Βιβλιοθήκη του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου (1833-1935)*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπλίου «Ο Παλαμήδης», Αθήνα 1995, σσ. 89-95, 117-119, 310. Ακολούθησαν τρεις μελέτες, που δεν χρησιμοποίησαν τις δικές μου: Πύργος Κεντρωτής, «Σκέψεις για τον διαφωτιστή Αντώνιο Φατσέα», *Νόστος* 1 (2002) 133-152, Θεοδόσιος Πυλαρινός, «Η λογοτεχνία στα Κύθηρα. Οι περιπτώσεις Εμμανουήλ Στάη και Αντωνίου Φατσέα», *Α' Διεθνές Συνέδριο Κυθηραϊκών Μελετών, Κύθηρα: μύθος και πραγματικότητα. Πρακτικά*, τόμ. Γ', Αθήνα 2003, σ. 399-419, ο ίδιος, «Οι Κυθήριοι της Επτανησιακής Σχολής», *Επτανησιακή Σχολή*, Σαββάλας. Αθήνα 2003, σσ. 136, 141-144. Ελπίζω να μη βραδύνει πολύ η συγκεντρωτική έκδοση των δημοσιευμένων και των σωζομένων ανεκδότην έργων του Φατσέα, που χρόνια ετοιμάζω, στην οποία θα προταχθεί αναλυτική μελέτη για τον άνθρωπο, το έργο του και την εποχή του.

το Δημοτικό και το Ελληνικό Σχολείο στα Κύθηρα και παπαδάκι κοντά στον παπα-Αντώνη έμαθε να διαβάζει τα λειτουργικά βιβλία, με αποτέλεσμα να προχειριστεί αναγνώστης και να φορέσει ράσο.

Από το 1836 ως το 1841, για έξι χρόνια θα βρεθεί στην Κέρκυρα ρασοφόρος στο Ιεροσπουδαστήριο αλλά και στο Λύκειο και στην Ιόνιο Ακαδημία. Πήρε δίπλωμα Θεολογίας, αλλά τα μαθήματα που διάλεξε να παρακολουθήσει (καθώς θεώρησε ότι οι θεολογικές σπουδές ήταν αναιμικές) ήταν μαθηματικά και φυσική στην Ιόνιο Ακαδημία, κατά την κλήση του². Έτσι δίδαξε τον τελευταίο χρόνο των σπουδών του μαθηματικά και γεωγραφία στο Ιεροσπουδαστήριο και από το 1842 και για έξι χρόνια μαθηματικά, ιστορία και γεωγραφία στο Δευτερεύον Σχολείο στο Ληξούρι, ως τον Ιούνιο του 1848, οπότε παραιτήθηκε για να αναχωρήσει για την Αθήνα.

Οι λίγες και όχι ασφαλείς πληροφορίες που έχουμε για τη ζωή του στο Ληξούρι τον παρουσιάζουν ως μελετηρό νέο, που σχετίζεται με τον Ανδρέα Λασκαράτο και αποστηθίζει τα ποιήματά του, αλλά και τον Ευστάθιο Φορέστη, επίτροπο και τυπικάρη στο Ναό του Παντοκράτορα, αλλά και μορφωμένο και ταξιδεμένο με πλούσια βιβλιοθήκη από την οποία ο Φατσέας δανειζόταν βιβλία για τις πολύωρες μελέτες του. Ο Λασκαράτος δεν αναφέρει τίποτε στην αυτοβιογραφία του γι' αυτή τη σχέση των τριών ελευθερόφρονων φίλων, αλλά το σπαρταριστό εξάστιχό του την εικονογραφεί αποτελεσματικά:

*Αν έβανες εμέ και το Φατσέα
Κι αντάμα το Σταθάκη το Φορέστη
Εκάναμε και οι τρεις ένα ιερέα.
Βάνοντας ο Φατσέας ράσα και ζέστη*

-
2. Τα στοιχεία προέρχονται από την πολύτιμη και λανθάνουσα αυτοβιογραφία του, που βρισκόταν ως το 1959 στα χέρια του βουλευτή Κυθήρων Νικολάου Δελακοβία. Ο Μιχ. Κ. Πετρόχειλος, από τις σημειώσεις που κράτησε κατά την ανάγνωσή της, δημοσίευσε το άρθρο «Βιογραφικά του Φατσέα», *Νέα Εστία* 65 (1959) 724-725, συμπληρώνοντας προηγούμενο άρθρο του «Αντώνιος Φατσέας», *Η Ηχώ του Ιονίου*, φ. 75-76 (Οκτ.-Δεκ. 1952) 5-6, για το οποίο είχε αντλήσει υλικό από το Αρχείο του Ελεγκτικού Συνεδρίου. «Θεολογικήν σχολήν χωρίς διδασκάλους, ώστε οι μαθηταί της θεολογίας αντί θεολόγων γίνονται μαθηματικοί»: [Α. Φατσέας], *Οι Άγγλοι εις την Επτάνησον*, Αθήνα 1848, σ. 30.

*Του νεφρώνε, εγώ γένεια και ηλικία
Κι ο Σταθάκης, ως λέγει, τη θρησκεία³.*

3. Δ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Ανέκδοτον εξάστιχον του Λασκαράτου», *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον* 11 (1917), σσ. 246-247. [Το εξάστιχο αναδημοσιεύτηκε: Άπαντα Ανδρέα Λασκαράτου, εισαγωγή-σημειώσεις-γλωσσάριο-κριτική ανθολογία-βιβλιογραφία Αλέκου Γ. Παπαγεωργίου, Επιμέλεια Αντώνη Θ. Μοσχοβάκη, τ. Γ' *Ανέκδοτα και σκόρπια ποιήματα και πεζά - «Ο Λύχνος», «Άτλας», Αθήνα 1959, σσ. 179, 555]. Ο Αργεΐτης λόγιος Δημήτριος Κ. Βαρδουνιώτης συνέταξε (Ιούνιος 1916) το άρθρο με πολλά βιογραφικά στοιχεία για τον Φατσέα, τα οποία πρέπει να του παραχωρήθηκαν από τους απογόνους του Φατσέα μαζί με το εξάστιχο του Λασκαράτου. Δεν γνωρίζουμε τις αναφορές του Φατσέα στην αυτοβιογραφία του για την περίοδο 1842-1848 που έζησε στο Ληξούρι, αλλά καθώς η αυτοβιογραφία του και στις δύο μορφές της, ελληνικά και γαλλικά, λανθάνει, οι πληροφορίες που δίνει ο Βαρδουνιώτης είναι μοναδικές: «Τω 1842 διωρίσθη εις Ληξούριον της Κεφαλληνίας διδάσκαλος των μαθηματικών, της ιστορίας και της γεωγραφίας και υπηρέτησεν ενταύθα εξ έτη, τα καλλίτερα της ζωής του, ως έλεγεν. Εν Ληξουρίω ανέπτυξε λαμπράς σχέσεις μετά πολλών ευγενών και ευπαιδευτών νέων. Προ πάντων δε εγνώρισε τον έξοχον και πολύκροτον σατυρικόν ποιητήν Ανδρέαν Λασκαράτον, μεθ' ου συνεδέθη διά στενωτάτης και αδελφικής φιλίας και τον οποίον έσχε διδάσκαλόν του εις την ποιήσιν αποστηθίσας μάλιστα όλα τα ποιήματά του. Δια του Λασκαράτου ο Φατσέας εγνώρισθη και με τον Ευστάθιον Φορέστην. Ο Φορέστης ούτος ήτο τέλειος άνθρωπος του κόσμου, ευγενής, μορφωμένος, ευφύεστατος, αστείότατος και καλλίστης συναναστροφής άνθρωπος, προ πάντων δε κοσμογυρισμένος, ως τον έλεγον όλοι. Είχε πλουσίαν και σπανίαν βιβλιοθήκην διακρινομένην για τα εγκυκλοπαιδικά συγγράμματα, όπως όλοι οι νέοι επιστήμονες οι μετά τας σπουδάς των επιστρέφοντες εξ Ευρώπης. Ο Φορέστης, όπως και όλοι οι λόγιοι του Ληξουρίου εδάνειζον προς τον Φατσέα τα βιβλία των δι' ων εμορφούτο εις την ιστορίαν και άλλας γνώσεις. Οι τρεις Επτανήσιοι φίλοι διέπρεπον εν Ληξουρίω διά το πνεύμα των. Η ευφυΐα και η σατυρική ποιήσις τοις ενέπνεεν εύθυμον και χαριεστάτην ζωήν, ήσαν δε σχεδόν αχώριστοι και το εγκαλλώπισμα της νήσου. Ως προς τα θρησκευτικά όμως αισθήματά των ήσαν εις άκρον ελευθερόφρονες, αν και ο μεν Φατσέας εφόρει ακόμη τα ράσα του ιεροσπουδαστού, ο δε Φορέστης ήτο επίτροπος του ναού του Παντοκράτορος και τυπικάρης. Το κοινόν του Ληξουρίου τους εγνώριζεν ως τοιούτους, και πολλά εψιθύριζε διά την προς την θρησκείαν ολιγωρίαν των. Εδακτυλοδεικτούντο πανταχού. Ο Λασκαράτος εκ τινος ποιητικής ιδιοτροπίας, διερμηνεύων την περί αυτών κρίσιν και αίσθημα του κοινού και εικονίζων ζωρότερον την ελευθεροφροσύνην των, συνέθεσε τους εξής πνευματώδεις και χαριεστάτους στίχους, ευστόχως χαρακτηρίζοντας τους τρεις φίλους και την περί αυτών κοινήν γνώμην. [...] Κατά τον Λασκαράτον, δι' ένα ιερέα χρειάζονται πέντε πράγματα, ράσα, ζέστη νεφρών, γένεια, ηλικία και θρησκεία. Αλλά τα προσόντα ταύτα, ουδείς των τριών φίλων εκέκτητο και ουδείς εξ αυτών ήρκει μόνος δι' ένα ιερέα. Ο Φατσέας είχε ράσα και ζέστην νεφρών μόνον, ως καλόγηρος και νέος. Ο Λασκαράτος, ως πρεσβύτερος, είχε μόνον γένεια και ηλικίαν. Ο δε Σταθάκης ο Φορέστης, είχαν ως έλεγεν όμως χωρίς και να τον πιστεύουν, την... θρησκείαν [...]».*

Οι μαρτυρίες του Φατσέα για την κερκυραϊκή αλλά και την ληξουριώτικη περίοδο της ζωής του είναι λιγοστές, αφού για την ώρα λανθάνουν οι δύο μορφές της αυτοβιογραφίας του: η γαλλική που δεν βρέθηκε στο αρχείο Emile Legrand και η ελληνική που βρισκόταν ως το 1959 στη συλλογή του βουλευτή Νικολάου Δελακοβία. Δήλωνε ευχαριστημένος από τις σπουδές του και την καλλιέργεια που μπόρεσε να αποκτήσει μέσα από τους δύσκολους δρόμους του αυτοδιδασκισμού και της σκληρής προσωπικής του προσπάθειας: εκτός από τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά έμαθε ιταλικά, γαλλικά και αγγλικά, μελέτησε τους κλασικούς αλλά και τους νεώτερους και σύγχρονους διανοητές.

Η θεωρητική του αρματοσιά και η συνεχής παρατήρηση των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και παιδευτικών προβλημάτων της Επτανήσου του έδωσαν τη δυνατότητα να αναλύει και να κατανοεί τα προβλήματα της επανησιακής κοινωνίας και έγιναν αιτία να μην μπορεί να φιλιώσει όχι μόνο με το πολιτικό περιβάλλον, που δημιουργούσε η βρετανική παρουσία στην Επτάνησο, αλλά και οι συνεργασίες και οι εξαρτήσεις των οργανωμένων πολιτικών μερίδων των Επτανήσιων από τους Βρετανούς και η παθητικότητα των λαϊκών τάξεων.

Με αυτές τις κοινωνικές και πολιτισμικές πραγματικότητες αισθανόταν ότι έπρεπε να συγκρούεται όλο και με λιγότερες ελπίδες για τη βελτίωση των επτανησιακών πραγμάτων. Δεν εντάχθηκε σε καμία πολιτική μερίδα, παρόλο που ο εκλεκτικισμός του αντλούσε και από τους Ριζοσπάστες και από τους Μεταρρυθμιστές, καθώς πίστευε ότι τα προβλήματα της κοινωνίας είναι βαθύτερα και για να λυθούν προϋποθέτουν τη μεγάλη πρόοδο στην παιδεία, την οικονομία και την πολιτική σκέψη και συνεχείς πιέσεις στην Προστασία για την παραχώρηση δικαιωμάτων, ανάλογα με τον συσχετισμό των δυνάμεων για να εξασφαλίζονται οι κατακτήσεις, χωρίς υποχωρήσεις και πισωγυρίσματα και για να μένει πάντα υπέρτατη επιδίωξη η Ένωση, με τη φροντίδα να αναδεικνύεται μόνη οδός σωτηρίας. Ίσως το παράδειγμα του Φατσέα να μοιάζει παράλληλο με εκείνο του Αδαμαντίου Κοραή μπροστά την αυξανόμενη επαναστατικότητα των Ελλήνων: οι πολιτικές τους αναλύσεις δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν τη δυναμική των πολιτικών πραγμάτων και την αξία της παραμέτρου της πολιτικής συγκυρίας⁴.

Αλλά ας δούμε τα πνευματικά εφόδια που φέρνει στις αποσκευές του ο Φατσέας όταν αποφασίζει να εγκαταλείψει τα Επτάνησα γιατί τα έβλεπε σε

4. Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): οι ιδεολογικές του αναζητήσεις», ό.π., σσ. 163-167. Αλέξης Πολίτης, «Αν ήρχιζεν μετά είκοσι χρόνους...» Η στάση του Αδαμ. Κοραή απέναντι στην Επανάσταση», εφημ. *Η Αυγή*, 25.3.1979, σ. 4.

απελπισία και τον εαυτό του ανήμπορο να τους φανεί χρήσιμος ενώ «εις εποχήν γενικού ενθουσιασμού υπέρ της ελευθερίας των εθνών, δεν συνέτεινεν ολίγον και η ιδέα της εθνικής μας ανεξαρτησίας· επειδή η τύχη της μικράς μας πατρίδος εξαρτάται εξ εκείνης όλου του έθνους, του οποίου σχηματίζομεν μερίδα»⁵.

Έξι κείμενά του γραμμένα και δημοσιευμένα από το 1847 ως το 1850 κωδικοποιούν την ανάλυση και τις απόψεις του για την επτανησιακή πραγματικότητα και τις πρώτες του αντιδράσεις από τη γνωριμία της ελληνικής πραγματικότητας, που απόκτησε ως φοιτητής της ιατρικής (1849) και της φιλολογίας (1850) αλλά και ταξιδιώτης-παρατηρητής της ελλαδικής γης: «Αλλ' ερχόμενος εις τας Αθήνας εξηπατήθην και είδα ότι έθνη συνηθισμένα εις την δουλείαν μετά μεγάλων δυσκολιών ελευθερούνται, αν δε εκ θαύματος ελευθερωθώσιν απαιτείται καιρός προς εκτίμησιν του δώρου της ελευθερίας»⁶.

Με το πρώτο του κείμενο, γραμμένο στις 4 Οκτωβρίου 1847 και δημοσιευμένο αμέσως στην *Επίσημη Εφημερίδα του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων*, απευθύνεται στους κατοίκους του Ληξουριού προβάλλοντας τα καλά της δημόσιας εκπαίδευσης έναντι της συνήθειας των ιδιαίτερων μαθημάτων, την ποικιλία των μαθημάτων, που προσφέρονταν από το Δευτερεύον Σχολείο, του οποίου ήταν καθηγητής, για την ολοκληρωμένη μόρφωση των παιδιών, για τη μητρική γλώσσα και την ανάγκη σύμφωνα με αυτή «να διορθωθή η εθνική μας γλώσσα και όλοι γνωρίζετε ότι έθνος δεν υπάρχει χωρίς γλώσσα» αλλά και για την ανάγκη εκμάθησης της αγγλικής και της ιταλικής, της καλλιγραφίας, των επιστημονικών μαθημάτων, των μαθηματικών και της φυσικής, της γεωγραφίας και της εθνικής ιστορίας, η οποία «μας δεικνύει τι είμεθα ποτέ, τι αξίζομεν να κατασταθώμεν, αν μας εβοήθουν οι περιστάσεις» καθώς και της ρωμαϊκής ιστορίας. Ψέγει τους γονείς για τις προλήψεις που τους διακατέχουν στα θέματα της παιδείας και υποστηρίζει ότι οδηγούν στην ατελή και διεστραμμένη ανατροφή και καταλήγουν στο να μην αποκτά ο νέος ιδέες και φρόνηση, αλλά ιδέες της ελαφράς φιλολογίας, που μαλακώνουν την ψυχή και την κάνουν ανάξια και ανεπίδεκτη μεγάλων πράξεων. Ο Φατσέας δικαιολογείται για την αυστηρότητά του: «μου πονεί η ψυχή, εις διάστημα πέντε ετών να μην έβγουν

5. Αντώνιος Φατσέας, *Η Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου του 1849*, [Αθήνα 1849], σ. 9.

6. Στο ίδιο.

εκατόν τουλάχιστον μαθηταί από σας τους νουνεχείς, τους μεγαθύμους και μεγαλεπιβόλους Κεφαλλήνας»⁷.

Το δεύτερο κείμενό του, γραμμένο στις 10 Ιουνίου 1848, τυπώθηκε σε ανώνυμο φυλλάδιο τον ίδιο χρόνο με τίτλο *Τα Ολύμπια εις την Επτάνησον*. Ο Φατσέας σατιρίζει την Αγγλοκρατία ως αντίγραφο της Βενετοκρατίας, με τα ηγετικά στρώματα των Επτανησίων να συμμετέχουν δουλικά στη νομή και στη διαχείριση της εξουσίας. Στο δεξαεξασέλιδο φυλλάδιο επισημαίνεται η εξαφάνιση της ιστορίας, από την παιδεία των Επτανησίων «επειδή η ιστορία είναι το ξύλον του γινώσκειν καλόν και πονηρόν [...] εγώ είμαι [...] χωριάτης και τον αισχρόν τον ονομάζω αισχρόν· δεν στέκει εις το χέρι μου να καταστήσω τίμιον τον άτιμον, είμαι απλώς ιστοριογράφος»⁸.

Το τρίτο κείμενό του, γραμμένο στις 20 Οκτωβρίου 1848 και τυπωμένο ανώνυμα σε φυλλάδιο, επιγράφεται *Οι Άγγλοι εις την Επτάνησον*. Πρόκειται για μια δομική ανάλυση και κριτική της Αγγλοκρατίας και των συνεπειών της στην εθνική, οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή, με λογισμό και επιχειρηματολογία που αναδεικνύει τον Φατσέα δεινό δημοσιολόγο. Φυσικά η απέχθειά του προς τη Βρετανία δεν κρύβεται και μοναδική στέρεη λύση θεωρεί την Ένωση με την Ελλάδα, ενώ θεωρεί ότι οι μεταρρυθμίσεις, όπως η ελευθεροτυπία, είναι παγίδα, αφού δεν υπάρχουν εγγυήσεις νομιμότητας και ο εκτοπισμός ή ο στρατιωτικός νόμος μπορούν να εφαρμοστούν και να αποδείξουν την οπισθοδρόμηση των πολιτικών πραγμάτων⁹.

Το τέταρτο κείμενό του γράφεται στις 27 Ιανουαρίου 1849 στην Αθήνα και τυπώνεται με το όνομά του τον ίδιο χρόνο στο τυπογραφείο του Εμμανουήλ Αντωνιάδη με τίτλο *Ο Θεομπαίκτης παιδαγωγός ή η Επτανησιακή ελευθεροτυπία*. Αναλύει τις αποικιοκρατικές επιδιώξεις της Βρετανίας και αναδεικνύει

7. Αντώνιος Φατσέας, «Παρακαλέσθημεν να καταχωρήσωμεν το εξής άρθρον. Κεφαλληνία, 4 Οκτωβρίου 1847. Προς τους κατοίκους του Ληξουρίου», *Εφημερίς Επίσημος Ηνωμένου Κράτους Ιονίων Νήσων*, αρ. 145, 27.9/9.10.1847, σσ. 23-24.

8. [Αντώνιος Φατσέας], *Τα Ολύμπια εις την Επτάνησον*, [Αθήνα 1848], σσ. 6 και 13.

9. [Αντώνιος Φατσέας], *Οι Άγγλοι εις την Επτάνησον*, [Αθήνα 1848], ε' + 6-64 σ. Το φυλλάδιο φωτοανατυπώθηκε με παράλειψη του φύλλου τίτλου και νέα σελιδαρίθμηση: 11-72. Ανωνύμου, *Οι Άγγλοι εις την Επτάνησον*, επιμέλεια έκδοσης Γιάννης Χρυσικόπουλος, Βιβλιοθήκη Ζακυνθινών Μελετών, σειρά πρώτη 13, Εκδόσεις Μέλλον, Ζάκυνθος 2006, [79] σ.

τις μεταρρυθμίσεις και τις παραχωρήσεις, όπως εκείνη της ελευθεροτυπίας, σημεία της συγκυρίας και όχι σταθερές κατακτήσεις των Επτανησίων¹⁰.

Το πέμπτο κείμενό του γράφεται στην Αθήνα ως «επιστολή προς τον Α.Γ. εις Αθήνας» με ημερομηνία 29 Απριλίου 1849 και προσφέρεται στον Ζήση Σωτηρίου, τον Έλληνα του Ολύμπου. Έχει τίτλο *Η Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου του 1849*. Είναι το πρώτο του κείμενο που αναφέρεται στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα, σε μια κοινωνία με μεγάλα προβλήματα, οφθαλμοφανή. Η κατάσταση τον οδηγεί σε συγκρίσεις: «η Επτάνησος είναι γραία φθισική και κλινήρης, η δε Ελλάς ακόμη νήπιον εις την οδοντόφυσιν». Η κατάσταση φαίνεται να τον κλονίζει: «Αυτού είμουν γεμάτος σχέδια, σχέδια εθνικής ανατροφής, σχέδια πολιτευμάτων, μεθόδους διδασκαλίας, θρησκευτικά συστήματα, εις ένα λόγον έβλεπον ότι ο κόσμος οδεύει κακώς και ήθελα να τον φέρω εις την ευθείαν οδόν έτοιμος διά κάθε θυσίαν· η ασθένεια δε αύτη δεν επέρασεν ακόμη και επεθύμουν να αργήση να παρέλθη· εδώ απεναντίας δεν απήντησα κανένα να με είπη συλλογίζεσαι καλά, αλλά αν έχω χρήματα, και ότι πρέπει να μετρώ το συμφέρον μου, ώστε ενώ πριν ήμην έτοιμος διά κάθε θυσίαν, τώρα εις τα πάντα, αν θα κάμω το καλόν μετρώ μήπως απατηθώ και χωρίς να κάμω τίποτε περιγελασθώ ως κουτός, και ανεπαισθήτως βλέπω να κλείη χωρίς να θέλω η καρδιά μου και να με κυριεύη η αδιαφορία και καταφρόνησις των ανθρώπων και των πραγμάτων. Η αργία με έκαμε στιχουργόν· αλλά αντικείμενα μεν γέλωτος απαντώ πολλά και ποικίλλα αλλ' όταν αρχίσω τι σοβαρόν είναι αδύνατον να μην το τελειώσω αστεϊόν. Το αίσθημα της ζωής μου ήτον ο πατριωτισμός, αλλ' αφότου ήλθα εις τας Αθήνας, δεν ευρίσκω εις αυτό ειμή τους τελευταίους σπινθήρας σβήνοντος λύχνου· και απεναντίας βλέπω να αρχίζη να το αντικατασταίνη εκείνο του έρωτος σύμπτωμα του ότι ήρχισε να λείπη η αφορμή της ενεργείας. Αυτού ήμουν δημοκράτης, χριστιανός και όχι εις την θεωρίαν· αλλά εννοών και πεπεισμένος ότι εις αυτά στηρίζεται το δίκαιον, η σταθερά ισορροπία της κοινωνίας· αλλ' εδώ κατήντησα εγωϊστής και ευχαριστώ τον θεόν ότι ήλθα εις ηλικίαν είκοσι επτά ετών ότε είμαι πράγμα ώριμον. Άνθρωποι τους οποίους εγνώριζα εις την πατρίδα πυρ φλέγον τους βλέπω εδώ κρύους, ώστε αμφιβállω εις τα πάντα. Κυριολεκτικώς είμαι κλεισμένος, ως εις πολιορκούμενον πύργον εντός μόνον του εαυτού μου, χωρίς να γνωρίζω τι να αποφασίσω».¹¹

10. Αντώνιος Φατσέας, *Ο θεομπαίκτης παιδαγωγός ή η επτανησιακή ελευθεροτυπία*, Αθήνα, τυπογραφείο Εμμ. Αντωνιάδου, 1849, 31 σ.

11. Α. Φατσέας, *Η Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου του 1849* [Αθήνα 1849], 31 σελίδες. Τα αποσπάσματα στις σσ. 24 και 10.

Στο εξομολογητικό αυτό απόσπασμα εκθέτονται πολλά από τα στοιχεία του ψυχισμού του και των αρχών της βιοθεωρίας του, σε ώρα κρίσης που περνά ενώπιον των προβλημάτων της κοινωνίας που διάλεξε να ζήσει, με το παράπονο του μέτοικου που συγκρίνει τις δύο πατρίδες και το φόβο της μοναχικής πορείας, χωρίς συνοδοιπόρους, στη νέα πατρίδα. Αλλά πουθενά δεν φαίνεται να δειλιάζει και να αναθεωρεί τις αρχές του.

Το έκτο και τελευταίο κείμενό του αυτής της περιόδου είναι *Ο χωριάτης ο Κεφαλλονίτης, Φυλλάδιον Α΄, Προς τους πολιτικούς της Επτανήσου*, που τυπώθηκε ανώνυμο στην Αθήνα, απευθύνεται για τελευταία φορά στους Επτανησίους ανοίγοντας διάλογο με τους πολιτικούς, μα περισσότερο με τις εφημερίδες *Πατρίς*, των *Μεταρρυθμιστών*, που εκδόθηκε στην Κέρκυρα από τις 15 Ιανουαρίου 1849 και *Αναγέννησις*, των *Ριζοσπαστών*, που εκδόθηκε στην Κεφαλονιά από τις 9 Απριλίου 1849, αλλά και τον «Σιορ Κόντε», εκπρόσωπο των παρακμασμένων αρχόντων εξαιτίας της πολυτέλειας, της μόδας και της σπατάλης, των συνηθειών που πέρασαν και στα μεσαία στρώματα και εξουθένωσαν κάθε δυνατότητα επένδυσης για τη βελτίωση της οικονομικής, κοινωνικής και παιδευτικής πραγματικότητας και έγιναν μηχανισμοί ιδιοποίησης από τους Βρετανούς των όποιων πλεονασμάτων, που θα μπορούσαν να αποταμιευτούν.

Στο σημείο αυτό ο Φατσέας έγινε και οικονομικός αναλυτής ζηλευτός καθώς υποστήριξε ότι η ανάπτυξη της καλλιέργειας της σταφίδας στην Επτανήσο και η άνοδος της τιμής της εξαιτίας της Επανάστασης έφεραν πλούτο στους Επτανησίους και τόνωσαν μέσω του εμπορίου την ισχύ της μεσαίας επαγγελματικής τάξης. Αλλά τα χρήματα αυτά σπαταλήθηκαν στην πολυτέλεια και τα λούσα καθώς και στη χρηματοδότηση ανούσιων σπουδών στην Ιταλία και στην Ευρώπη, με αποτέλεσμα τον πληθωρισμό των ανεπάγγελτων ημιμαθών δοτόρων νομικής και ιατρικής, ενώ ο τόπος είχε ανάγκη από προκομμένους ανθρώπους για να στελεχωθούν η εκπαίδευση, η γεωργία και το εμπόριο.

Μέσα από το διάλογο φωτίζονται οι σχέσεις της Επτανήσου με την Ελλάδα και τις μεγάλες δυνάμεις, με φανερή την προτίμησή του στη Ρωσία, η αναζήτηση ίσως μιας συνισταμένης των *Ριζοσπαστών* και των *Μεταρρυθμιστών*, η επιδιωκόμενη γενναία ανατροπή στο εκπαιδευτικό σύστημα με αναθεώρηση των εκπαιδευτικών σχέσεων με την Αθήνα και τις ευρωπαϊκές, κυρίως ιταλικές πόλεις. Οι προτάσεις του να επιδιωχθούν σπουδές των Επτανησίων σε όλες τις επιστήμες, πέραν της νομικής και της ιατρικής για να προκόψουν η εκπαίδευση, η γεωργία, το εμπόριο και η οικονομία και να αναθεωρηθούν οι ιδεολογικές

σχέσεις με την αρχαία Ελλάδα, ώστε την προγονοπληξία να διαδεχθούν η δημιουργικότητα και η καλλιέργεια της σύγχρονης γλώσσας, είναι τολμηρές και πρωτότυπες.¹²

Με όλα αυτά τα κείμενα, τυπωμένα σε φυλλάδια και σε περισσότερες από 200 σελίδες, που φαίνεται ότι κυκλοφόρησαν ευρύτατα, είναι στραμμένοι προς τα Επτάνησα και καταθέτει τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων και των αναλύσεων των προβλημάτων τις επανησιακής πραγματικότητας.

Η έκθεση των πνευματικών του αποσκευών και η απόφασή του να μείνει στην Ελλάδα και να αγωνιστεί για την εφαρμογή των ιδεών που πίστευε, στην πολιτική και την κοινωνική ζωή, την παιδεία και τη διάδοση της γνώσης, τη δημοτική γλώσσα και τη λογοτεχνία, με προνομιακό πεδίο δράσης την εκπαίδευση, την οποία υπηρέτησε και ως λειτουργός της από το 1851 ως το θάνατό του, θα γίνει ανατόμος και πνευματικός εργάτης της ελληνικής κοινωνίας, αξιοποιώντας τις ικανότητες που απόκτησε στην Επτάνησο, προσπαθώντας να καταλάβει τα προβλήματα και να συνεισφέρει στη συνειδητοποίηση της ανάγκης αναζήτησης λύσεων, έτοιμος να στρατευτεί και να συγκρουστεί, ανοίγοντας δρόμους με πείσμα και πίστη ότι οι συγκαίρινοί του ή οι επόμενοι θα τους ακολουθήσουν.

Στα δύο πρώτα χρόνια που έζησε στην Ελλάδα (1848-1850) παρόλο που προσγειώθηκε κάπως δυσάρεστα από το ελλαδικό του όνειρο, δεν φαίνεται να μετάνιωσε: είδε κοινά προβλήματα αλλά για την ώρα δεν θέλησε να κάνει κοινές αναλύσεις για τις δύο κοινωνίες. Θέλησε να ολοκληρώσει την ανάγνωση της γενέθλιας κοινωνίας και ως ετοιμασία για την προσέγγιση της νέας πατρίδας που επέλεξε.

Στον τίτλο μας όμως υποσχεθήκαμε να ξετυλίξουμε την υπόθεση ότι ο Φατσέας είναι επανησιακός «σύνδεσμος» στην Ελλάδα. Ακολουθήσαμε κατ' αρχάς τον Κ. Θ. Δημαρά και το σχετικό υποκεφάλαιο στην *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*: «Ανάμεσα στα Επτάνησα και στο ελληνικό κράτος

12. [Αντώνιος Φατσέας], *Ο χωριάτης ο Κεφαλλονίτης*. Φυλλάδιον Α. Προς τους πολιτικούς της Επτανήσου, Αθήνα, τυπ. Α. Βακαλοπούλου, 1850, β' + 62 σ. Για τα μεγάλα εισοδήματα εξ αιτίας της αύξησης της τιμής της σταφίδας και την στήριξη των σπουδών στην Ευρώπη πολλών ημιμαθών δοτόρων βλ. και Γ. Α. Σουρής, «Ο Γλάδστων στα Επτάνησα. Ενωτικό κίνημα και βρετανικά αδιέξοδα», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 6, τχ. 11 (1989), σσ. 283-284· πβ. και Παναγιώτης Νούτσος, «Οι επίγονοι του επανησιακού ριζοσπαστισμού ανάμεσα από την γενέτειρα και την πρωτεύουσα», *Πρακτικά Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 10-12 Μαΐου 2002, Η Ελλάδα των νησιών από την Φραγκοκρατία ως σήμερα*, τόμ. Β', Αθήνα 2004, σ. 591.

παρουσιάζονται από νωρίς σύνδεσμοι ποικίλοι που προκαλούν και πνευματικές ανταλλαγές. Τα Επτάνησα πλούσια σε πνεύμα, ζημιώνονται· μα η Αθήνα κερδίζει. Οι δεσμοί έχουν ποικίλες μορφές [...] μα οι σύνδεσμοι είναι τοπικοί ή συγγραφικοί ή προσωπικοί»¹³. Ας απαριθμήσουμε κάποια «συγγενικά» με τον Φατσέα ονόματα: Ο Γεώργιος Τερτσέτης είναι 21 χρόνια μεγαλύτερός του και εκφράζει την υψηλή εκτίμησή του για τον Φατσέα¹⁴. Ο Λασκαράτος 10 χρόνια μεγαλύτερός του φαίνεται να του στάθηκε φίλος και δάσκαλος στο Ληξούρι (1842-1848)¹⁵. Ο Βαλαωρίτης είναι λίγο μικρότερός του αλλά δεν φαίνεται να συναντήθηκαν πουθενά. Ο Νικόλαος Κονεμένος και ο Παναγιώτης Βεργωτής, 10 και 20 χρόνια νεώτεροί του αντίστοιχα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συνεισφέρουν παράλληλη πορεία με τον Φατσέα κυρίως στις ιδέες για το γλωσσικό. Ύστερα έρχεται ο Δημοτικισμός, που τον αναγνωρίζει πρόδρομο¹⁶.

13. Κ. Θ. Δημαράς, «Κεφάλαιο εικοστό πρώτο. Οι σύνδεσμοι. Επτανησιακά στοιχεία στην Αθήνα. Η Πάτρα - Ταγιαπιέρας - Τερτσέτης - Βράϊλας Αρμένης - Γ. Ζαλοκώστας - Αριστοτέλης Βαλαωρίτης - Κονεμένος και Βεργωτής», *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1990, σσ. 407-426. Για τον Φατσέα, σ. 413: «Φυσικά, σε όλη αυτή την περίοδο, κι άλλοι Επτανήσιοι δρουν μέσα στην περιοχή των Αθηνών· το έργο τους όμως περιορισμένο, και η ακτινοβολία τους μικρή, και στα στερνά σβήνουν κάτω από την επιβολή της πρωτεύουσας. Μνημονεύω τον Εμμανουήλ Στάη, τον Αντώνιο Φατσέα, που για τους λόγους αυτούς δεν μπορούν να θεωρηθούν πραγματικά σύνδεσμοι ανάμεσα στα Επτάνησα και στην Αθήνα, αλλά έχουν κι αυτοί περισσότερο την θέση τους στην προετοιμασία των Αθηνών για την στροφή του 1880».
14. Γεώργιος Τερτσέτης «Πρόγραμμα Διαγωνισμού (Οποίον έργον πρακτικώτερον και ωφελιμώτερον τη φίλη πατρίδι δύναται της να πράξη διαθέτων επί τούτω ετησίως εκατόν πενήκοντα χιλιάδας δραχμών ως έγγιστα», Ντίνος Κονόμος, *Ο Γεώργιος Τερτσέτης και τα ευρισκόμενα έργα του*, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1984, σσ. 669-678. Στη σ. 677: «Θέτω υπό τον οφθαλμόν των εκλογέων του εκατονόρκου δικαστηρίου τα ονόματα των κυρίων Κουμανούδη, Μυστριώτου, Ιουλίου Τυπάλδου, Σοφοκ. Καρύδη, αδελφών Παράσχου, Α. Φατζέα και Αρ. Βαλαωρίτου». Το κείμενο χρονολόγησε ο εκδότης του Ντ. Κονόμος, μεταξύ 1872-1874. Ο Φατσέας πέθανε το 1872.
15. Στα αυτοβιογραφικά και τα άλλα κείμενα του Λασκαράτου δεν συνάντησα άλλη αναφορά εκτός από το εξάστιχο που αναδημοσιεύτηκε παραπάνω και τις μαρτυρίες που προέρχονται μάλλον από το περιβάλλον του Φατσέα (βλ. σημ. 3).
16. [Μανόλης Τριανταφυλλίδης], *Απολογία της Δημοτικής*, Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου 4 [Ανατύπωση από *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 4 (1914)], Αθήνα 1914 [= Φωτοανατύπωση, εκδόσεις «Κουλτούρα» 9, Αθήνα 1978, σσ. 80-84. Αναδημοσίευση: *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 149-152].

Ας δούμε όμως τι έφερε και τι προσέφερε ο Φατσέας στην Ελλάδα. Είκοσι ένα χρόνια διδασκαλίας φυσικών, μαθηματικών, γεωγραφίας και ιστορίας στα Γυμνάσια Λαμίας (1851-1858), Τρίπολης (1858-1862), Σπάρτης (1862-1863), Τρίπολης (1863-1865), Ναυπλίου (1865-1872). Επτά τυπωμένα σχολικά εγχειρίδια μαθηματικών, μετάφραση ανέκδοτη της Φυσικής του Α. Ganot, μετάφραση τυπωμένη των ανακαλύψεων του L. Figuiet, μεταφράσεις από τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά, ποιήματα, δύο σατιρικές κωμωδίες, μία εκδομένη και μία ανέκδοτη, σατιρικά ποιήματα. Πήρε μέρος στους ποιητικούς διαγωνισμούς του 1870, 1871 και 1872 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών¹⁷, προκαλώντας αυτούς που δέχτηκαν όρο για τη βράβευση τη χρήση της αρχαϊζουσας ή της καθαρεύουσας γλώσσας.

Δημοσίευσε φυλλάδια, άρθρα αντιρρητικά σε εφημερίδες και κείμενα πολεμικής για τις αρχαικότητες της κοινωνίας και τις αντιφάσεις και αναποτελεσματικότητες της εκπαίδευσης. Αποκλεισμένος ως συγγραφέας και ποιητής, από τις επιτροπές κρίσης των διδακτικών βιβλίων και των ποιητικών διαγωνισμών, αλλά και από τον δημόσιο διάλογο, παρέμεινε ακλόνητος και μαχητικός, καταθέτοντας τις απόψεις του καθώς ήταν βέβαιος ότι άνοιγε δρόμους στους μελλοντικούς συνεχιστές του.

Ειδικότερα για τα προβλήματα της εκπαίδευσης κατέθεσε πολλά υπομνήματα στις αρμόδιες αρχές και δημοσίευσε άρθρα και φυλλάδια. Το εκπαιδευτικό του σύστημα αναδεικνύεται μέσα από τους προλόγους των εγχειριδίων του που ποτέ δεν ενέκριναν οι κρατικές επιτροπές και τα εκδομένα και τα ανέκδοτα φυλλάδια με τα οποία απάντησε στις επιτροπές και στους επικριτές του. Περισσότερο ανάγλυφο φαίνεται το εκπαιδευτικό του σύστημα στα δύο φυλλάδια, που τύπωσε στη Λαμία και στην Αθήνα το 1856, με τίτλο *Σκέψεις επί της δημοσίας και ιδιωτικής εκπαίδευσως των νέων Ελλήνων*¹⁸. Πρόκειται για μια βίαιη αλλά και από περιωπής επίθεση κατά του αναποτελεσματικού εκπαιδευτικού συστήματος με ανατομικές αναλύσεις και αναλυτικές προτάσεις για τη ριζική αλλαγή του. Είναι η πρώτη φωνή που ακούγεται για την ανάγκη

17. Panayotis Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, αρ. 22, Αθήνα 1989, σσ. 273-274, 288-289, 302.

18. *Σκέψεις επί της δημοσίας και ιδιωτικής εκπαίδευσως των νέων Ελλήνων υπό Α. Φατσέα Καθηγητού. Προς τον Υπουργόν της Δημοσίας Παιδείας* [Α'], Λαμία, τυπ. Ευθ. Οικονομίδου, 1856, γ' + 37 σ. [Β'], Αθήνα, τυπ. Νικολάου Αγγελίδου, 1856, 54 σ.

ανατρεπτικής μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος και θα περάσουν δεκαετίες για να ακουστεί δεύτερη¹⁹.

Η κριτική του Φατσέα στο εκπαιδευτικό σύστημα στόχευε πρώτα στο περιεχόμενό του και στις μεθόδους του και δεύτερο στην προσκόλλησή του στην πρόληψη ότι αρχή και τέλος της ζωής των Ελλήνων ήταν η ανάσταση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, μιας πρόληψης που υποστήριζε ότι είχε την αρχή της στον Κοραή, παρόλο που αναγνώριζε ότι «πρέπει να σπουδάζωμεν την αρχαίαν ελληνικήν και διά την μόρφωσιν και τον πολιτισμόν της καθομιλουμένης και δια την ιστορίαν μας και διά τον θησαυρόν των γνώσεων τας οποίας περιέχει»²⁰.

Η ριζική διαφορά του Φατσέα με τον Κοραή και τους μαθητές του ήταν ότι για τη μορφοποίηση της νέας γλώσσας δεν μπορούσε να είναι βάση η αρχαία αλλά μόνο πηγή για τον πλουτισμό της. «Η γλώσσα του νέου ελληνικού έθνους δεν είναι η αρχαία ελληνική, την οποίαν ουδείς δύναται να καυχηθή ότι ημπορεί να ομιλήσῃ και να γράψῃ, ἀλλ' ἡ γλώσσα την οποίαν ομιλεῖ το έθνος, ἀπλή, φιλοσοφική, νέα, ζωντανή γλώσσα, πλήρης ζωής και ποιήσεως»²¹. Η παλαιά αλλά και μεταγενέστερη κατηγορία για τη δημοτική ότι είναι διάλεκτος περιλαμβανόταν στην κρίση της κωμωδίας του Βερτόλδου το 1871: «Εισάγει Τριπολίτας ομιλούντας διάλεκτον μάλλον εν Επτανήσῳ ούσαν εν χρήσει». Ο Φατσέας συνδέει τη δημοτική με τη διαμορφούμενη εθνική ιδεολογία και αρνείται, ως συνειδητός σύνδεσμος, ότι τη δημοτική την γράφουν μόνο οι Επτανήσιοι: «Αυτό, Κύριε, Εισηγητά, είναι η συνήθης υπέκφυγή του ζητήματος της δημώδους γλώσσης. Η γλώσσα του Βερτόλδου δεν είναι διάλεκτος· ἀλλ' ἡ κοινώς ομιλουμένη παρά των Ελλήνων, όταν δεν προσποιώνται, η αρνούμένη παρά των σχολαστικῶν αναιδῶς, προς ἀρνήσιν της εθνικής υπάρξεως,

19. «Η δεύτερη περίοδος της εκπαιδευτικής μας ιστορίας κλείνει με μια επιβλητική φωνή, την πρώτη μετά τον Αγώνα σε τούτη τη Συλλογή, που υποστηρίζει την ανάγκη για μια ριζική αλλαγή στην αντιμετώπιση του θέματος: Κάθε φράση του Αντωνίου Φατσέα στο *Σκέψεις τινές...* είναι ταυτόχρονα επισήμανση μιας αδυναμίας και πρόταση για μια δραστική αντιμετώπιση του προβλήματος. Τα θέματα μας είναι κιόλας γνωστά από τα προηγούμενα· καινούριες είναι εδώ οι προτάσεις τις οποίες διακρίνει και πρακτικό πνεύμα και διορατικότητα». Αλέξης Δημαράς (επιμέλεια), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* (τεκμήριο ιστορίας), τόμ. Α' 1821-1894, Ερμής ΝΕΒ 26, Αθήνα 1973, σσ. λδ', 138-146.

20. Α. Φατσέας, *Σκέψεις τινές...* [Α'], ό.π., σ. 10.

21. Α. Φατσέας, *Ο Βερτόλδος. Σειρά πολιτικών κωμωδιών*, Αθήνα, τυπ. Νικήτα Γ. Παύσαρη, 1871, σ. 91.

της εθνικής ιστορίας. Σας προκαλώ δε να αναφέρητε λέξεις και φράσεις της κωμωδίας του Βερτόλδου μη κοινώς εν χρήσει. Αν ο Βερτόλδος λέγει τέσσαρας πέντε Ιταλικές λέξεις, είναι Ιταλός και ηδύνατο να ειπῇ και πλειότερας, ως σας έγραψα. Αν δε την δημόδη γλώσσαν γράφουσι προ πάντων Επτανήσιοι, τούτο γίνεται διότι αυτοί ομολογούσιν ειλικρινώς την ύπαρξιν των και την ύπαρξιν του έθνους των· αλλ' είναι ψεύδος ψηλαφητόν ότι αυτήν ομιλούν και γράφουν μόνον Επτανήσιοι. Η γλώσσα του Βερτόλδου είναι η γλώσσα του έθνους της εποχής και αυτό, ως σας έγραψα, είναι ο πρώτος τίτλος της αθανασίας του Βερτόλδου»²².

Ο Φατσέας βρέθηκε μπροστά σε αδιέξοδα καθώς οι απόψεις του για την εκπαίδευση ήταν αντίθετες με τις επιλογές της επτανησιακής διοίκησης αλλά και του ελληνικού βασιλείου. Οι επιτροπές διδακτικών βιβλίων στην Αθήνα απορρίπτουν τα εγχειρίδιά του και οι απόψεις του δεν θα βρουν συνομιλητές. Το ίδιο και οι απόψεις του για τη γλώσσα θα βρουν τα τείχη των Κοραϊστών, που κυριαρχούν στο Πανεπιστήμιο με επικεφαλής τον δάσκαλό του Κωνσταντίνο Ασώπιο, αλλά και τους αρχαιότες που εξορμούν το 1853 με τον Παναγιώτη Σούτσο. Τότε αισθάνθηκε την ανάγκη να σατιρίσει ποιητικά τον αρχαϊσμό και τον Σούτσο και να υποστηρίξει τον Ασώπιο και τους περί αυτόν και φυσικά τον Τερτσέτη, έναν από τους λίγους ομοϊδεάτες του στο γλωσσικό²³. Ο θεσμός των πανεπιστημιακών ποιητικών διαγωνισμών θα τον απορρίψει μετά πολλών επαίνων λόγω της αρχής του να μη βραβεύει έργα στη δημοτική.

Δεν ήταν σπουδαίος ποιητής: «Δεν είμαι ποιητής εξ επαγγέλματος· και ποιων προσφέρω απλώς θυσίαν εις τας χάριτας»²⁴. Δεν προσέφερε όμως απλώς θυσία, πίστευε ότι η σατιρική του ποίηση ήταν ακόμη ένα αποτελεσματικό μέσο για να ασκήσει την κριτική του και να προβάλει τις απόψεις του για την ελληνική κοινωνία, την παιδεία και τη γλώσσα. Δεν ήταν απλός σύνδεσμος της επτανησιακής και της ελληνικής παιδείας αλλά πρωτότυπος δοκιμιογράφος-αναλυτής και μεταρρυθμιστής των δύο κοινωνιών, με τις θεωρητικές του

22. Στο ίδιο, σ. 87.

23. [Αντώνιος Φατσέας], *Τω αρχηγέτη της Νέας Σχολής. Η Νέα Σχολή ή η ανάστασις της αρχαίας γλώσσης* [Αθήνα 1853], 7 σελίδες. Το κείμενο ανατύπωσε ο Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, *Νεοελληνικά σατιρικά κείμενα*, Αθήνα 1979, σσ. 102-108, 196-197.

24. *Αι ευχαί της πρωτοχρονιάς του έτους 1870 υπό Α. Φατσέα Καθηγητού των Μαθηματικών και της Φυσικής του εν Ναυπλίω Γυμνασίου*, Αθήνα, τυπ. Λαζ. Δ. Βιλαρά, 1870, σ. ια' [= Πανδώρα 21 (1870-1871), φ. 488 (15.7.1870) 167].

ικανότητες, που του εξασφάλισε η παιδεία του και την εμπειρική γνώση των πραγματικοτήτων που βίωσε.

ABSTRACT

Antonios Fatseas (1821-1872): An Ionian connection

Antonios Fatseas was born on the island of Kythera in 1821. He attended primary school and «Greek» school on Kythera and the seminary and Lycée at the Ionian Academy on Corfu (1836-1841). He received a diploma in theology, but the classes he chose to attend furnished him with knowledge of physics and mathematics, which were his particular bent. He taught mathematics, physics, geography and history at the seminary (Corfu 1841-1842), at the Lycée at Lixourio (1842-1848), and at High Schools in Greece (1851-1872).

Alongside his teaching on Kythera and Corfu and at Lixourio, he learned ancient Greek and acquired a systematic encyclopaedic knowledge as well as knowledge of individual sciences. He concerned himself with the national, social, intellectual and educational problems of the Ionian islands and wrote and published six closely argued essays on these subjects (1847-1850). He also wrote and published (1856) two essays on the Greek educational system, in which he made a detailed investigation of the parlous condition of education and proposed radical reforms. Strengthened by his belief in the demotic language and his experiences on the Ionian islands, he strove to establish demotic in place of the archaising language and katharevousa.

To achieve his ends more effectively, he wrote satirical comedies and poems, though these were not awarded any distinctions since they were composed in demotic. To make his teaching efficient, he published six school books for pupils and translated works from ancient Greek, Latin and French. His views on questions relating to education and the language were regarded as pioneering and, as he himself anticipated, were accepted by later generations, though not by the society of his own day, which did not grace his proposals with public debate.

